

HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN $NA_4ZI.KIN = NA_4huwaši$
KELİMESİNİN ANLAMI HAKKINDA
BİR ARAŞTIRMA

Dr. MUHİBBE DARGA
(İstanbul)

Bizim KUB XXXVIII 12 Ay. III' ü çalışma konusu olarak seçmemizin nedeni, manâsı kesin bilinmeyen $NA_4ZI.KIN = NA_4huwaši$ kelimesinin anlamını aydınlatan bilgi vermesidir. Bu vesile ile bu kolonun transkripsiyonuyla tercümesini ve adı geçen kelime hakkında araştırmamızın sonucunu özet olarak veriyoruz.

KUB XXXVIII 12 (Dupl. XXXVIII 15), Koruyucu Tanrı ($DLAMA$)'nın kült merkezi Karahna şehriyle ilgili bir "Kült envanteri" olup, tapınak mal-mülk ve personelinin sayımı mahiyetindedir (bk. KUB XXXVIII Inhaltsübersicht; MIO VIII (1961), s. 200 v.d.; Laroche, OLZ 62 (1967), st. 33). Koruyucu Tanrının tapınağında korunan altın, gümüş, tanrı heykelcikleri, kült eşyası ve yaptırılan yeni tapınaklar, tapınak personelinin meslekleri ile farklı grupları sayılmaktadır. Bunun yanında Karahna şehrinde tebcil edilen tanrılar, bunlara verilen kurbanlar ve bu tanrılarının türlü bayramları da anılmıştır. Kolophon'da verilmiş olan Karahna şehrinde görevli tapınak personelinin sayısı (775), buradaki dinî organizasyonun genişliği hakkında bilgi vermektedir. Kol. IV 17-18'den Hurma ve Kumma şehirlerinin de dinî teşkilât bakımından Karahna şehri bölgesine ait olduğu, fakat bu sayıya dahil edilmediği anlaşılmaktadır. Karahna şehrindeki kültlere dair çeşitli bilgi, envanter tarzında yazdırılmış olan "Karahna şehri bayramları" (Laroche Cat. 501/1-3) metninde de mevcuttur*.

* Ay. III. Kolonunu işlediğimiz Karahna şehri kült envanterinin tamamını meslektaşım Dr. Vl. Souček pek yakında neşredecektir. Karahna bayramları (Laroche Cat. 501/1-3) asistanımız Ali Dinçol ile birlikte tarafımdan neşriyata hazırlanmaktadır.

TRANSKRĪPSIJON

Ay. III.

- x + 1 [.....] x [.....
 2 [..... ^{DUG}ġar-ši-ja-la-aš II DUG KA. [DŪ]
 3 [A-NA EZEN T]E-ŠÍ pí-eš-kán-zi
 4 [.....É] ^{TUM}ŠA VII ^{LÚ.MEŠ}NAM.RA
 5 [Š]A É. GAL ^{DUTU}SI GAL ^{LÚ}DUB.SAR.GIŠ pí-eš-[ta]
 6 I LŪ. DINGIR ^{LIM}-ši-kán pa-ra-a DIB-an-za
-
- 7 ^{DUTU} URU Du-úr-ra ^{DĤa}-ti-pu-na-aš ^D[.....]
 8 ^{HUR.SAG} Ĥa-pí-id-du-i-ni-iš ^{DĤa}-šu-ma-a-aš [.....]
 9 III ALAM DINGIR. MAĤ ^{MEŠ} ^DAl-li-na-al-li-iš ^D[.....]
 10 ^DI-ja-ja-aš ŠU.NIGIN IX DINGIR ^{MEŠ} ar-ġa-at
 11 iš-ġu-u-ġa-an-te-eš e-šir EGIR-pa-aš
 12 ALAM ^{HIA} KUBABBAR GAR.RA GIBIL ^{TIM} DŪ-ir
 13 VII É ^{MEŠ} DINGIR ^{MEŠ}-ma-aš ú-e-te-eš-kán-zi
 14 ^DU ták-kán-ti-pa ^DLAMA ^DKip-pa-mu-la-aš
 15 ^DKu-pa-pa-aš ^DU ^{URU} Kum-ma-ġa ^DU ^ÁMUŠEN
 16 ŠA ^{GIŠKÁ}.GAL ^DŠa-la-ġa-ni-eš ^DU an-da-an ú-ġa-an-za
 17 ^DU ^{URU}Ĥa-al-ma ^DU ^{URU} Ne-ri-ik
 18 ^DU ^{URU}Tar-ma-li-ja ^DLIŠ GIBIL ^DU pí-ġa-a[š-š]a-aš-ši-eš
 19 ^DU ĤI.ĤI ^DU pí-ġa-i-mi ^DU mi-ja-an-na-aš
 20 ^DÁ-ar-ri-iš ^{ID}Gaz-za-ru-na-i-liš
 21 ^DLUGAL-ma-aš ^DĤal-ki-iš ŠU.NIGIN XVII DINGIR ^{MEŠ}
 22 ŠA ^{NA₄ZI.KIN}^{HIA} ŠU.NIGIN GAL XXVI DINGIR ^{MEŠ}
 23 ŠÀ IX ŠA É. DINGIR ^{LIM} XIV ŠA ^{NA₄ZI.KIN}^{HIA}
 24 EZEN ^{MEŠ} GIŠ.ĤUR pí-tar-ġa-i-ta tar-ra-u-ġa-an
 25 MU-aš-ma-aš me-ja-na-aš IV GUD ^{HIA} XXXIX UDU ^{HIA}
 26 XXIV PA ZÍD.DA XXV DUG KA.DŪ LŪ ^{MEŠ} URU Ka-
 [ra-aġ-na]
 27 pí-eš-kán-zi
-

TERCÜME

Ay. III.

- x + 1 .....
 2 [.....] erzak kabının, iki testi bira
 3 [ilk]bahar [bayramında] verilir.
 4 [.....] ev (ile) yedi sivil esir,
 5 “Güneşimin” sarayı [ndan], tahta tablet yazıcılarının başı
 ver [di].
 6 Bir “tanrı adamı” ona (tanrıya) tahsis edilmiştir.
-
- 7 Durra şehrinin Güneş tanrısı, ^DHatipuna, ^D[.....]
 8 Hapidduini dağı, ^DHaşuma, [.....]
 9 MAḪ-tanrıçalarının üç heykeli : ^DAlinalli, ^D[.....]
 10 ^Dİyaya. Toplam : dokuz tanrı, onlar
 11 bir kenara atılmıştı. Sonradan onlar
 12 gümüş kaplanmış yeni heykeller (olarak) yapıldı.
 13 Fakat onlar için yedi tapınak inşa edildi.
 14 Fırtına tanrısı *takkantipa*, Koruyucu tanrı, ^DKippamula,
 15 ^DKupapa, Kummaḫa şehri Fırtına tanrısı, kartal Fırtına tanrısı,
 16 şehir kapısının *Şalawani* tanrıları, içeri giren Fırtına tanrısı,
 17 Tarmaliya şehri Fırtına tanrısı, “Yeni” İstar, Fırtına tanrısı
piḫaššašši,
 19 şimşek Fırtına tanrısı, Fırtına tanrısı *piḫaimi*, büyümenin Fır-
 tına tanrısı,
 20 ^Dİyarri, Gazzarunaili nehri (tanrısı),
 21 ^DŞarruma, Hububat tanrısı. Toplam : on yedi tanrı
 22 “baitulos” ile(dir). Büyük toplam : yirmi altı tanrı,
 23 içinde dokuzu (9 tanrı) tapınak ile (ve) ondördü (14 tanrı)
 “baitulos” ile(dir).
 24 (Tanrı kültü) GIŞ.ḪUR *pitahaita* bayramları (ile) zenginleş-
 tirilmiştir.
 25 Fakat her sene dört sığır, otuz dokuz koyun,
 26 yirmi dört yarım ölçü un, yirmibeş testi bira, Ka[rahna] şehri
 sakinleri
 27 verirler.
-

Özellikle Büyük Hitit İmparatorluğu çivi yazılı belgelerinde tesadüf edilen $NA_4ZI.KIN$ (= $NA_4\dot{h}uwa\dot{s}i$) kelimesi hakkında bk. Friedrich, HW s. 79; 1. Erg. s. 30; 2. Erg. s. 13 n. "Malstein (?), Massebe (?)" (Vielleicht eine religiöse Wirtschaftseinheit); Rost, MIO VIII (1961), s. 206 v. d.; IX (1963), s. 179. NA_4ZIKIN taşları Hitit tanrılarının kültlerinde önemli ve büyük bir rol oynarlar. Bir kült objesi olan $NA_4ZI.KIN$ ($NA_4\dot{h}.$)'ler taştan ve çeşitli malzemeden¹ yapılmış olarak, ritual metinlerde çok sık zikredilmektedir. Bunların dışında kalan metin türlerinde ise az raslanmış olup rolleri de farklıdır².

$NA_4ZI.KIN$ ideogramının karşılığı olan $NA_4\dot{h}uwa\dot{s}i$ kelimesinin etimolojisi henüz belli değildir. Hititçe metinlerde $\dot{h}uwa\dot{s}$ - kökü çok geçmekle beraber halâ karanlıktır. Kelimenin gövdesi $-š-$ veya $-i-$ midir? Hititçe $-š-$ Auslaut'ı ihtiva eden kelimeler nadirdir³. $NA_4ZI.KIN$ ideogramı sümerce ve akatça metinlerde mevcut değildir. Muhtemelen bu ideogram Hititlerin bir buluşudur⁴. $NA_4ZI.KIN$ ideo-

¹ $NA_4ZI.KIN$ ($NA_4\dot{h}uwa\dot{s}i$) çoğunluk taş determinatifi ile belirtilmiştir. Esas malzemesinin taş olması lâzımdır. Tahtadan olanlar da vardır: $GI\dot{s}huwa\dot{s}i$ KUB X 90 Ay. 1; XI 30 Öy. III 31; XXV 32 + XXVII 70 Ay. III 11; Bo 336 Öy. 8; 542/f 4. Kıymetli madenden: $NA_4ZI.KIN$ KUBABBAR KBo II 1 Öy. II 12; KUB XVII 35 II 6; XXXVIII 17 Ay. 6; 261/t 4. Bk. Jakob-Rost, MIO IX (1963), s. 236: I $NA_4ZI.KIN$ AN[.BAR] KUB XVII 35 II 35'deki tamamlama emin değildir, ikinci kelime *an[nallan]* olarak da tamamlanabilir. $NA_4ZI.KIN$ ($NA_4\dot{h}.$) determinatifsiz de belgelenmiştir: KUB XX 48 Öy. I 2, 8, 10, 13; KUB XXVIII 75 III 19; İBoT III 20 4; Bo 5239 sağ kol. 6; 187/b + 517/c Ay. III 19; 224/v 6; 1259/v Öy (?) 7, 9, 10.

² Krş. Goetze, Hatt. IV 72; KBo II 10 Öy. II 23 (= Friedrich, Gesetze II 23); KBo IV 10 Öy. 21 (= Goetze, K1F, I, s. 125; Cavaignac, RHA X (1933), s. 68); KBo V 7 Öy. 45 (= Riemschneider, MIO VI (1958), s. 347); KBo XI 1 Öy. 40 (= Houwink ten Cate - Josephson, RHA 81 (1967) s. 125); KBo XVI 59 Öy. 9 (= Werner, Hethitische Gerichtsprotokolle, SBoT 4, 1967, s. 54); KUB VII 5 IV 15 (= Goetze, ANET, s. 350 v. d.; Friedrich, AO 25/2 (1925), s. 16 v. d.); XV 1 Öy. II 3; XXII 38 Öy. I 6 (= Laroche, RA 52/3 (1958), s. 150-151); XXVI 43 Ay. 27 (= Laroche, RHA 48 (1948), s. 41 v. d.); XXX 42 Öy. I 20 (= Laroche, AOR 17 (1949), s. 16); 50 Ay. V 14 (= Laroche, ay. y., s. 18); XXXI 88 III 1 (= von Schuler, Dienstanw., s. 46); 275/f Öy. 9 (= Riemschneider, ay. y., s. 341); 165/h Öy. 5 (ay. y., s. 364); 2064/g Öy. 15, 16, 18, 20 (ay. y., s. 362; Güterbock, SBO I, S. 50), "Toprak hibesi" türü metinlerde $NA_4ZI.KIN$ ($NA_4\dot{h}.$) taşları aynı zamanda hudut taşı vazifesini görürler.

³ Krş. Kronasser, Etymologie der hethitischen Sprache, 3, Wiesbaden 1963, s. 228.

⁴ Bk. Bossert, "Das H-H Wort für Malstein", Belleten XVI/64 (1952), s. 502, 504.

gramını şöyle açıklamak istiyoruz : ZI (Deimel, ŞL II, 1, 84/7) “düz, doğru”; KIN (Deimel, ŞL II, 4, 538) “iş, çalışma”. Hititlerin kendi buluşları olan bu bileşik ideogramla düz, doğru olan ve işlenerek şekil verilmiş bir çeşit dikilitaş ifade edildiği akla geliyor.

Burada bilhassa NA₄ZI.KIN (NA₄h.)’nin anlamı üzerinde durmak istiyoruz. Karahna şehri kült envanterinin Ay. III. kolunu bu taşların anlamına ışık tutmaktadır. Ay. Kol. III 21-23. satırlarına göre NA₄ZI.KIN ile É. DINGIR^{LIM} = “tanrının evi” arasında sıkı bir münasebet vardır ve birbirlerine eşit bir manâya sahip oldukları anlaşılmaktadır ⁵ :

22 “..... Büyük toplam : yirmi altı tanrı”,

23 “içinde dokuzu (9 tanrı) tapınak ile (ve) ondördü (14 tanrı) NA₄ZI.KIN taşı ile(dir)” açıklaması son derece ilginçtir. Hitit dünyasında tapınak, tanrının yeryüzündeki evi, oturduğu mekândır. Hititlerin anlayışına göre tanrı orada oturur, beslenir, istirahat eder, tek kelime ile yaşardı ⁶. Tanrıların tapınaklarının sadece önemli kült merkezlerinde değil türlü yerlerde olması gerekmektedir. Hititlerin kendi ifadelerine göre “1000 tanrı”’lı bir panteon düşünülecek olursa, bunun pek kolay yerine getirilemeyeceği aşikârdır.

Kol. III 22-23’e göre tanrıların bir kısmının “tanrı evi”, bir kısmında NA₄ZI.KIN taşları vardır. Bu metin yerine göre NA₄ZI.KIN (NA₄h.)’nin anlamı É.DINGIR^{LIM} = “tanrı evi” anlamı ile aynı olmalıdır. Metinlerde NA₄ZI.KIN (NA₄h.)-taşlarının kült merasimlerinde tanrı (heykeli) ile de beraber kullanıldığına dair yerler vardır. Çeşitli tanrıların, bunun önüne veya arkasına yerleştirildiği

⁵ NA₄ZI.KIN (NA₄h.) ve É.DINGIR^{LIM} münasebeti hakkında krş. KBo II 1 II 9-18, 21-30, 32-38, 40-44, III 1-5, 7-11, 13-19, 26-32; KUB XXXVIII 32 I 3-4; Bo 2326 VI (?) 36-39. Bilhassa KBo II 1’den verilen pasajlarda eskiden NA₄ZI.KIN (NA₄h.)’leri olan tanrılara sonradan kültleri yeniden zenginleştirildiği zaman “É.DINGIR^{LIM} = tanrı evi” inşa edildiği bildirilmektedir. KBo X 20 II (Güterbock, AN.TAĦ.ŞUM II) 29-31’deki pasaja göre şimşir koruluğunda bulunan Fırtına tanrısının NA₄huwaši’sine hayvan kurbanı sunulmakta ve ertesi gün de kült merasimine “Fırtına tanrısının evinde” devam edilmektedir. Bu pasajın da NA₄huwaši, É.DINGIR^{LIM} = “tanrı evi” münasebetine işaret ettiği kanısındayız. Söz konusu NA₄huwaši vasıtasıyla iskân dışında, şimşir koruluğunda Fırtına tanrısına bir çeşit açık hava tapınağı -sunak meydana getirilmektedir.

⁶ Bk. Goetze, Kleinasien 2. bas., s. 162-163, 166 v.d.; Otten, Schmöckel’de, Kulturgeschichte des alten Orient, 1961, s. 426-427; Otten, Schmöckel’de, Handbuch der Orientalistik, VIII/1, 1964, Religion, Die Religionen des alten Kleinasien, s. 110.

ifade edilmiştir. Aşağıda verdiğimiz metin yerleri bu hususu belgelemekte ve ^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.) = tanrı⁷ fikrinin hatalı olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu metin yerleri şunlardır :

^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.)'nin önüne tanrıyı yerleştirmek : KBo II 7 Ay. 19-20; 8 Ay. III 14; 13 Öy. 12-13, Ay. 4-5; KUB XVII 35 II 18-19, III 3, IV 8-9, 26-27; XXV 23 Öy. I 40-41.

^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.)'e (ormanda) Güneş tanrısını yerleştirmek : KUB XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 3-4.

Böylece kült merasimlerinde ^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.) ile tanrıdan meydana gelen bir kompozisyon ortaya çıkmaktadır. Metinlerde tanrılar tapınaktan alınıp dışarıya ^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.)'ye götürülmektedir⁸. ^{NA}₄ZI.KIN (^{NA}₄h.)-taşlarının açık havada, korulukta, ormanda, yüksek yerlerde dikili olarak bulunduğunu aşağıdaki metin yerleri belgelemektedir :

KBo XI 10 III 33-34 = Dupl. KBo XI 72 Ay. III 20 v. d.; KUB XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 3-4 (Ormanda); KBo X 20 II 28-29; KUB XI 18 II 23-24 (Şimşir koruluğunda).

KUB XXV 23 Öy. I 13, 15 (Kavak ağacı altında)

KUB XI 22 Öy. I 1 v. d. = Dupl. XX 42 Öy. I 10 v. d. = XX 63 Öy. I 11-13 (^É*tarnu*-da⁹ Şimşir koruluğunda).

KUB VII 24 Öy. 4-5; 25 Öy. I 5-7; X 17 Öy. I 2-3, 26-28; 18 Öy. I 3-23; Bo 4889 Öy. 14-15 = krş. Goetze, Kizz. s. 60-61; (Açıklıkta yüksek bir yerde). Hititlerin dinî inançlarına göre, tıpkı dağlar ve pınarlar gibi ormanların da kutsal olması mümkündür. Bu konu henüz etraflıca işlenmediği için kesin bir şey söylenemez¹⁰.

⁷ Güterbock, *Orientalia* XV (1946), s. 489-90; Otten, ay.y., s. 427; Otten, *Die Rel. des alten Klein.*, s. 111; Rost, *MIO* VIII (1961), s. 166 v. d., 169; *MIO* IX (1963), s. 179.

⁸ Krş. Goetze, ay. es., s. 163 ve n. 4, s. 168 ve n. 4; Güterbock, *Historia* VII (1964), s. 67, 72; KUB. XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 25-26; XXXVIII 26 Öy. 8, 17; KUB XXXVIII 32 Ay. IV 15, 27; 142/t 6.

⁹ *Étarnu*-hakkında yakında neşredilecek bir araştırmamız sonucu, bu yapının "Waschhaus (HW s. 216)" olmayıp, bir çeşit "ihata, sınır duvarı" olduğu ve üstü açık mekânları hudutlandırdığı tesbit edilmiştir.

¹⁰ Krş. Laroche, *RHA* IX (1949), s. 12-13. AN.TAḪ.ŞUM bitkisi bayramının bir faslı ormanda tesit edilmektedir : KUB II 8 Ay. VI 4-6. Benzer metin yerleri için bk. KUB X 91 Öy. II 12; XI 22 Ay. V kolofon 1-5; XXV 32 + XXVII 70 Ay. III 31, 46.

Verdiğimiz bu metin yerlerine göre NA₄ZI.KIN (NA₄h.)-taşlarının açık havada, iskân dışında buldukları kanaatine varıyoruz. NA₄ZI.KIN (NA₄h.)-taşları sadece önemli tanrı adları ile değil, her çeşit tanrı adı ile türlü kült mahallerinde zikredilmektedir (Krş. s. 502-504). Bu taşların tanrı heykelleri gibi farklı boylarda, sabit ve taşınabilen olduğunu anlıyoruz, KUB XXXV 133 I 16 (= Otten, LTU, s. 109-112)'da Fırtına tanrısının NA₄huwaşi-taşı kurban masası üzerine yerleştirilmektedir. Burada söz konusu NA₄huwaşi'nin küçük ve sembol niteliğinde olması gerekir. Ayrıca bu kayıt bunların tranportabl olduğuna da delildir. Verdiğimiz metin yerlerine göre NA₄ZI.KIN (NA₄h.)-taşları bilhassa açık havadaki kült merasimlerinde tanrı heykeliyle bir arada kullanılmaktadır (bk. s. 498, krş. KUB VII 24 Öy. 2-5) Anladığımızı göre inşa edilmiş bir tapınak olmıyan yerlerde, özellikle iskân dışında, açık havada kültün icaplarına uygun olarak bu taşlar dikilmekteydi. Böylece bir tanrı evi meydana getirilerek tanrıya çeşitli kurbanlar sunulabiliyordu. Bu kurbanlar NA₄ZI.KIN (NA₄h.)e kesilir¹¹, önüne libasyon yapılır¹² veya taşın çeşitli yönlerine kur-

¹¹ NA₄ZI.KIN (NA₄h.)'e (kurban) kesmek : KBo II 13 Öy. 14, Ay. 6; KUB XXV 23 1. tablet kenarı a) 4; XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 28, III 3, 18, 35; XXXII 123 Ay. III 30; XXXIV 81 9; 52/p 4; 254/s Öy. I 22.

NA₄ZI.KIN (NA₄h.)'e bir koyun kesmek : KUB XVII 35 III 4; XXV 25 Öy. I (?) 10-11; XXXVIII 26 Öy. 12, 28; üç koyun kesmek : XVII 35 IV 9.

Fırtına tanrısının NA₄ZI.KIN (NA₄h.)'ine sığırlar ve koyunlar kesmek : KBo X 20 II 31 (= Güterbock, JNES XIX (1960) A II 31).

DWašezzili'nin NA₄huwaşi'sine iki koyun kesmek : KUB XXXII 82 6-9 = İBoT II 79 5-10.

DMezulla'nın NA₄huwaşi'sine (kurban) kesmek : İBoT II 63 Ay. V 12-13.

¹² NA₄huwaşi (NA₄Z.)'ye mayi kurban akıtmak : KUB X 32 V 5-8; XXX 41 IV 9-10.

NA₄huwaşi (NA₄Z.)'nin önüne mayi kurban akıtmak : KUB X 90 Ay. 4-5; XX 48 Öy. I 8-10; XXX 41 II 18-19; iki defa mayi kurban akıtmak.: XX 99 Öy. II 21; İBoT I 2 Öy. III 1-2; üç defa mayi kurban akıtmak : KBo XI 30 Öy. I 15-16; KUB XI 18 II 7-8; 22 Öy. II 12, 19-20, 24-25, 30-31; XX 42 Öy. II 3.

NA₄huwaşi (NA₄Z.)'nin yanına toprağa dokuz defa mayi kurban akıtmak : KBo XI 30 Öy. I 17-18.

NA₄huwaşi (NA₄Z.)'nin önüne şarap dökmek : KUB X 18 Öy. I 10-11. NA₄ZI.KIN (NA₄h.)'e içki kurbanı : KUB XXV + XXVII 70 Öy. II 33-34 (*Bl-İB-RU* ile şarap), Ay. III 40 (bir kap KA.DÜ birası); XXX 41 III 15-16 (KA.DÜ birası); 18-21 (iki kap *tawal*, iki kap *walhi*, iki kap *şarap*); Hititlerde içki çeşitleri hakkında krş. Steiner, RLA III/4 (Berlin 1966), s. 306 v. d.

ban ekmeği ve eti gibi gıda maddeleri konurdu¹³. Bu belgeler bu taşların sunak fonksiyonunu da ortaya koymaktadır.

^{NA₄ZI.KIN} (^{NA₄h.})-taşlarının tam şeklini ve tarifini metinlerden tesbit edemiyoruz. Bunların çoğunluk rekzedilerek ayakta dik tutulan objeler olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. ^{NA₄ZI.KIN}(^{NA₄h.})-taşlarının dikili durmaları gerektiğini ifade eden pasaj *Bēl Madgalti* İnstrüksiyonlarında (krş. KUB XXXI 88 III 1 = von Schuler, Dienstan., s. 46) geçmektedir. Ayrıca İstanuwa bayramları rituali (KUB XXXII 123 III 25), bir katalog yazıtı (KUB XXX 50 V 14 = Laroche, AOr XVII (1949) s. 18) ve KBo XI 72 III 20-21 rekzedildiklerini (*tittanu-* HW s. 225) belgelemektedir.

Bildiğimiz iki pasaj bu dikili duran objelerin üzerinde bezeklerin de bulunabileceğini gösterir (Krş. KBo II 1 Öy. II 12-13 = Güterbock, *Orientalia* XV (1946) s. 493; KUB XVII 35 II 6).

Büyük Hitit İmparatorluk çağına tarihlenen arkeolojik malzeme arasında ^{NA₄ZI.KIN} (^{NA₄h.}) olarak gösterebileceğimiz obje'ler yok gibidir. Büyük bir ihtimalle, çok tanınmış olan "Boğazköy heykel kaideleri" birer ^{NA₄ZI.KIN} (^{NA₄h.}) kaidesidir¹⁴. Fasıllar anıtı (Altanatolien res. 566-569), ve Çağdın stelinin (Altanatolien res. 567)de ^{NA₄ZI.KIN}(^{NA₄h.}) olabileceği akla geliyor.

Böylece bu belgeler ve Geç Hitit çağına ait olup ^{NA₄ZI.KIN} (^{NA₄h.} = h.h. *uanai*)^{14a} olarak teşhis edilen arkeolojik malzemenin yardımı ile, bunların stilize bir tepeyi ifade eden, özellikle stel şeklinde oldukları kanısındayız. Bir tabiat dini olan Hitit

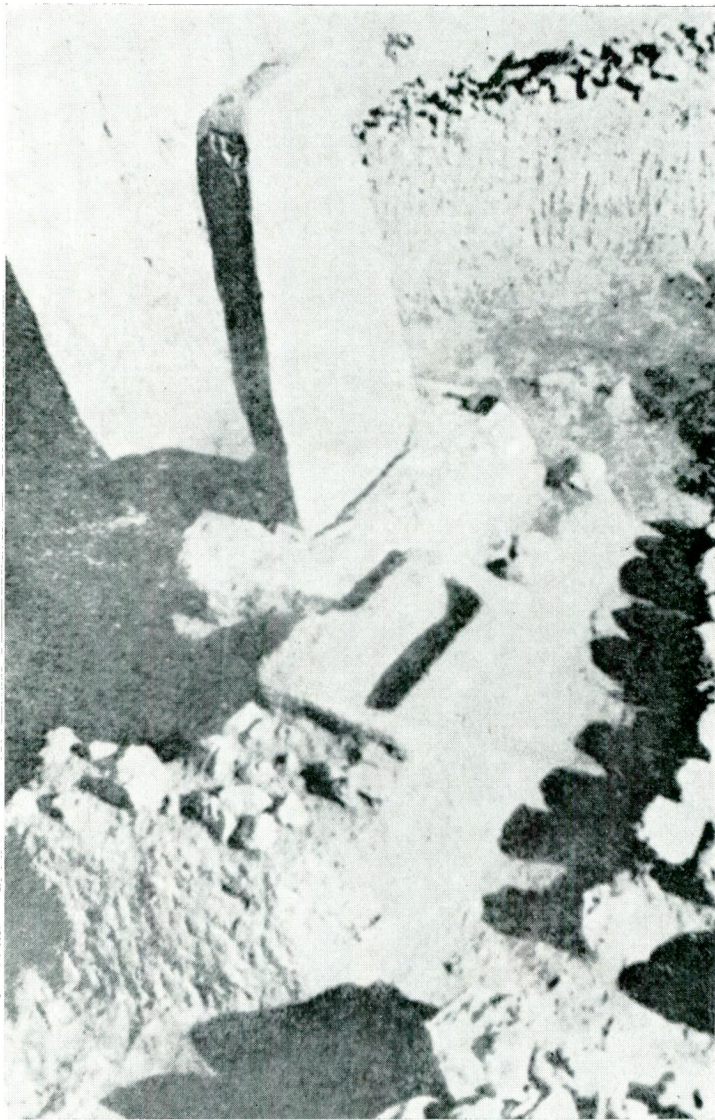
¹³ ^{NA₄ZI.KIN} (^{NA₄h.})'e ekmek kurbanı koymak: KBo XI 30 Öy. I 2-5; KUB X 18 Öy. I 18, 20; XI 22 Öy. II 2; XI 30 Ay. IV 24; XX 42 II 17, Ay. V 7; XX 99 Öy. II 12, 13, Ay. III 7-10, 14-17; XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 30-31, 36-37, Ay. III 37-38, 42-43, 45-46; XXX 41 V 9-11; 229/p Ay. III 11-15, 28-30; 81/t Ay. IV 2.

Et kurbanı koymak : KBo II 13 Öy. 14-15; KUB XI 18 III 18-19; XXV 32 + XXVII 70 Ay. III 37-38; XXX 41 III 7-8; XXXII 123 III 38-40; XXXIV 100 4-6; Bo 871 + Bo 2616 II 18-20; 657/u 2-3; 224/v 4-6.

¹⁴ Bk. Bittel, *Boğazköy, die Kleinfunde der Grabungen 1906-12, I* (Osnabrück 1967, Neudruck der Ausgabe 1937), s. 17 v. d., lev. 9, 1-2; Bossert, *ay. y.*, s. 515; Gurney, *The Hittites*, Harmondsworth 1961, s. 149; Orthmann, "Hethitische Götterbilder", *Festschrift Moortgat*, Berlin 1964, s. 226-7.

^{14a} Bossert, *ay. y.*, s. 512-514; Laroche, *HH*, no. 267; Meriggi, *Glossar* 2, no. 225, s. 148.

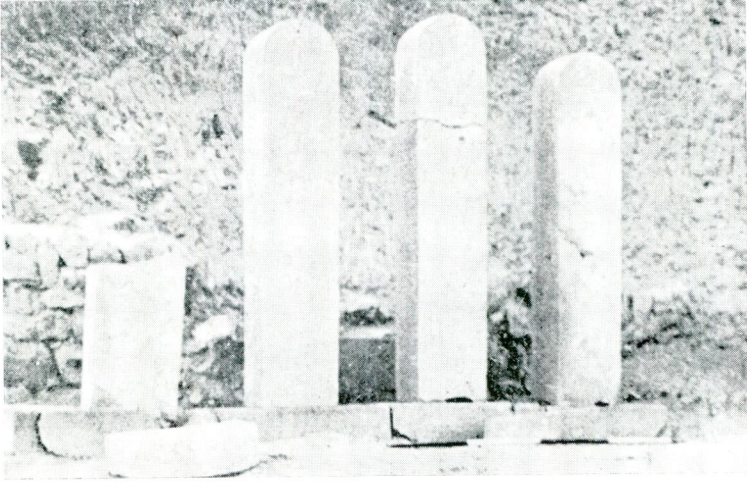

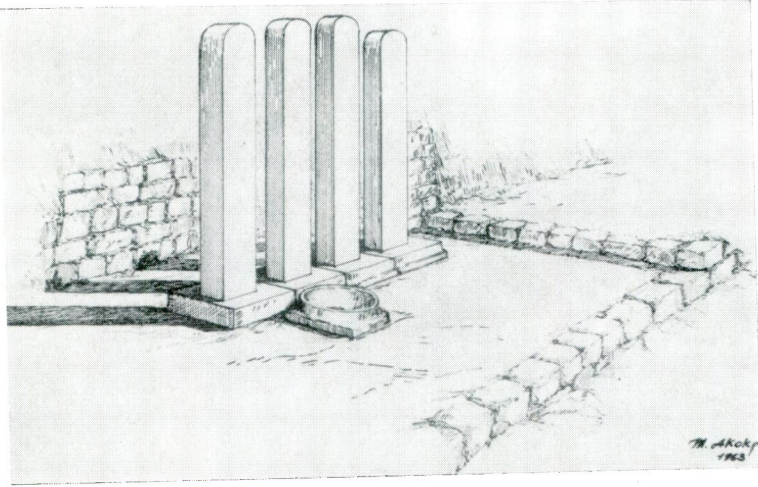
Karahöyük (Elbistan) steli.

Karahöyük (Elbistan) steli kazı esnasında.

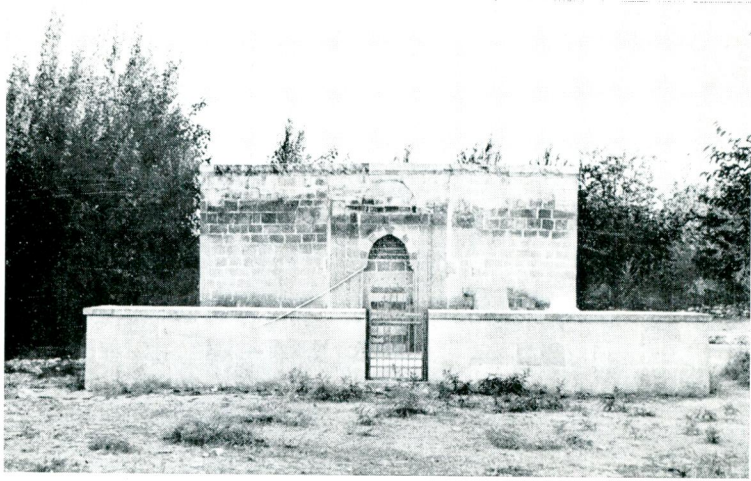
a.

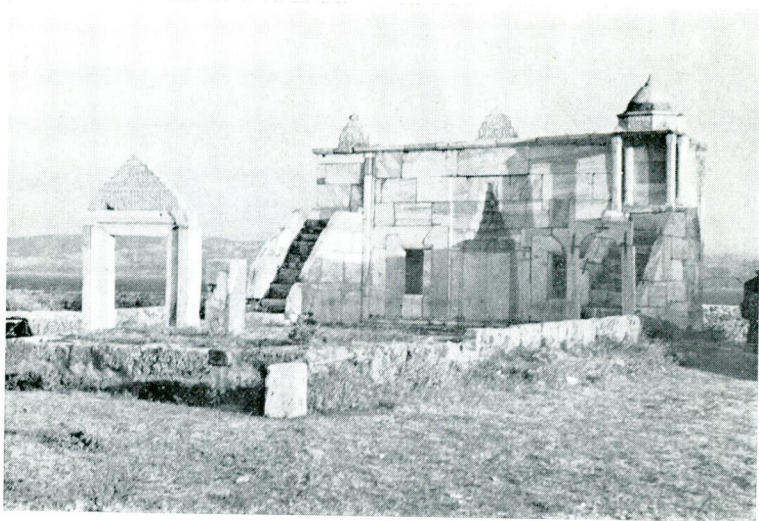
b.

Altuntepe Urartu açık hava tapınağı.

Eski Malatya, H. Selçuklu namazgâhı.

Gelibolu, Osmanlı namazgâhı.

dinine mensup tanrıların açık havadaki evlerinin tepeye benzer bir şekilde olması düşünülebilir. Büyük Hitit İmparatorluğunu hemen takip eden çağa tesadüf eden arkeolojik buluntulardan NA₄ZI.KIN (NA₄h.) olarak gösterebileceğimiz Güterbock¹⁵ ve Goetze'nin¹⁶ işaret ettiği Karahöyük (Elbistan) stelidir. Bu kalker stelin üzerinde Hitit hiyerogliflerinden bir yazıt ve önünde de kurban kanı akıtmağa mahsus bir yalak vardır (Lev. 1-2). Kazıyı yapan hafirlerin raporlarına göre, bu stel Büyük Hitit İmparatorluğunun sonunu belirten mimarî tabakanın üstünde (M. Ö. 1200 den sonra) açık havada, etrafındaki toprak zemin bilhassa sertleştirilmiş bir meydana açığa çıkarılmıştır¹⁷. Stel herhangi bir yapıya bağlı değildir, etrafında bulunan küçük eşya ve hayvan kemiklerinden burada kült merasimlerinin cereyan etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Urartulara ait kalıntıların açığa çıkarıldığı Altıntepede¹⁸ de açık havada yan yana dört stel, önlerinde bir kurban yalağı ve bunların buldukları alanı sınırlıyan bir ihata duvarından müteşekkil bir "açikhava tapınağı" hafredilmiştir (Lev. 3 a-b). Birbirlerine benzeyen bu buluntular, Karahöyükde de böyle bir açık hava tapınağının mevcudiyetini akla getiriyor. Hitit metinlerindeki NA₄ZI.KIN (NA₄h.)'lerin de aynı şekilde açikhava tapınakları teşkilinde kullanılmış olduklarını bu örneklere dayanarak söyleyebiliriz. Ayrıca KBo II 13 Ay. 2-6'daki pasaj bu görüşümüzü desteklemektedir (benzer yerler için krş. KBo II 13 Öy. 11-15; KBo II 7 Öy. 11-12, Ay. 19-20) :

- 2 lu-kat-ma DU DUTU URUTÚL-na DLAMA HUR.SAG Pí-
iř-qa-ra-na kar-pí-ja-an-zi
3 NINDA.KUR₄.RAMEŠ DUGhar-ři-ja-ař-ma-ař pí-ra-an pí-e
har-zi DINGIRMEŠ SAL.MEŠha-az-qa-ra-i-ja-za
4 TÚLÚa-ar-ua-ta-li-ja-an-za A-NA NA₄ZI.KIN^{HIA} pí-e-da-an-zi
DINGIRMEŠ PA-NI NA₄ZI.KIN^{HIA}
5 ta-ni-nu-an-zi I UDU DU I UDU DUTU TÚL-na I UDU
DUTU AN^E I UDU DLAMA I UDU HUR.SAG Pí-iř-[qa-ra-na]

¹⁵ Güterbock, T. - N. Özgüç'de, Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947, Ankara 1949, s. 53, lev. VI, X, 1-3 ; yazıtın okunuşu için krş. Laroche, RHA 52 (1950), s. 47 v. d.

¹⁶ Goetze, ay. es., s. 168 n. 3.

¹⁷ Krş. T. - N. Özgüç, ay. es., s. 22-25.

¹⁸ Krş. T. Özgüç, "The Urartian Architecture on the summit of Altıntepe", Anatolia VII (1963), s. 56 v. d., şek. 2, lev. XV, 2.

- 6 BAL-an-zi A-NA NA₄ZI.KIN^{HI'A} hu-u-kán-zi šu-up-pa ti-ja-an-zi! . . .
- 2 Ertesi gün Fırtına tanrısını, Arinnanın Güneş tanrıçasını, Koruyucu tanrısı, *Pišqarana* dağına kaldırırlar.
- 3 Kurban ekmekleri ve erzakkabı onların önüne takdim edilir ve *hazqarayaza* kadınları, tanrıları
- 4 *Warwataliyanza* pınarına “*baitulos*” lara taşırlar. Tanrıları, “*baitulos*” ların önüne
- 5 yerleştirirler. Bir koyun Fırtına tanrısı (için), bir koyun Arinnanın Güneş tanrıçası (için), bir koyun gökyüzünün Güneş tanrısı (için), bir koyun Koruyucu tanrı (için), bir koyun *Pišqarana* dağı (için)
- 6 kurban ederler, “*baitulos*” lara keserler, (kült bakımından) temiz (eti) koyarlar.

NA₄ZI.KIN (NA₄h.)-taşlarına bir anlam verilecek olursa, bu güne kadar teklif edilenler arasında en uygun geleni “*baitulos*” =tanrı evi'dir. Bunlar, anıtsal tanrı evleri olmayıp, çeşitli yerlerde açık havada kurulan, hristiyan “chapel”¹⁹ leri ile islâmiyetin “namazgâh,”²⁰ larına (lev. 4) paralel tesislerdir. NA₄ZI.KIN (NA₄h.) = “*baitulos*” lar, tapınakların olmadığı mahallerde onların yerini tutuyor, aynı zamanda sunak fonksiyonu da görüyor, böylece tanrılara karşı kültün icapları yerine getirilebiliyordu.

NA₄ZI.KIN (NA₄h.) ile belgelenen tanrıların listesi :

Fırtına tanrısı : AN.TAḤ.ŠUM^{SAR} A II 31; KBo XI 36 Öy. III 19; XX 99 Öy. II 16, Ay. III 10, 17; XXX 41 III 6; XXXV 133 I 16, 22; Bo 2392 + Bo 2727 II 15; 234/e 6; 252/d Öy. III 5; 253/s + 437/s Ay. V 10; 1259/v Öy. 7; Al. 454 V 1.

Boranın Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Öy. I 14, Ay. IV 16; HT 14, 14.

Büyümenin Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Ay. IV 14.

Bulutların Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Ay. III 3.

Ordunun Fırtına tanrısı : HT 14, 56.

¹⁹ Bk. Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, III, Paris 1913, s. 406; Wasmuths Lexikon der Baukunst, III, Berlin 1931, s. 320.

²⁰ Bk. Arseven, Sanat Ansiklopedisi, III, fask. XIV (1950), s. 1498; Arseven, Türk Sanatı Tarihi, II, İstanbul 1954-59, s. 443; İslâm Ansiklopedisi, 79. cüz (1968), s. 14.

Kapının Fırtına tanrısı : KUB XXXVIII 6 Öy. I 25.

Fırtına tanrısı *pihaimi* : KUB XII 2 Öy. I 18, Ay. III 1; 1137/u
9; Al. 454 VII 1.

Ariuwa şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XXXVIII 23 Öy. I 7.

Aşaradda şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Öy. II 40.

Aşşur şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Öy. I 10, Ay. IV 18;

HT 14, 17.

Hayaşa şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Öy. I 24.

Harşalaşşi şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Öy. II 32.

Hatti şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XI 22 I 2; XX 42 I 10;

XX 63 Öy. I 11.

İstanuwa şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XXXII 123 Rs. III 39.

Neriqa şehrinin Fırtına tanrısı : KUB VII 24 IV 4; XII 2 Ay.

IV 8.

Parenta şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Ay. III 7.

Şareşša şehrinin Fırtına tanrısı : VAT 7684 Ay. 10.

Şuruwa şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Öy. II 9.

Şuruwalaşşi şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Ay. III 1.

Tarmaliya şehrinin Fırtına tanrısı : KUB XII 2 Ay. IV 10

(krş. ^DU URU Talmaliya KUB XVIII 6 IV 1).

Wattarwa şehrinin Fırtına tanrısı : KBo II 1 Öy. II 21.

Güneş tanrısı : KBo II 1 Öy. II 10; KUB X 17 Öy. I 26 (= İBoT
I 27 7); 90 Ay. 1; XXV 32 + XXVII 70 Öy. II 9, 12, 23; 75/p 18;
54/s Öy. 15; 1259/v Ay. 14.

Gökyüzünün Güneş tanrısı : KUB XII 2 Öy. II 11.

Yerin Güneş tanrısı : KUB XII 2 Öy. II 13, Ay. III 13; XXV
32 + XXVII 70 Ay. III 43, 45.

Koruyucu tanrı : KUB XII 2 Ay. III 5; XX 99 Öy. II 18, 19,
25; Bo 2392 + Bo 2727 II 16.

Kırların Koruyucu tanrısı : 254/s Öy. I 11.

Bulutların erkek tanrıları : KUB XII 2 Öy. I 16.

“Yeni” tanrı : KUB XII 2 Öy. I 8, III 20, IV 20; XXXVIII
16 Öy. 6.

“Yeni” İştâr : 376/t Öy. 3.

^DZA.BA4.BA4 : Bo 5239 sağ kol. 6.

^DU.GUR : KUB XII 3 8.

^DAmamma : Bo 2392 + Bo 2727 II 17.

^DAnziliya : KUB VII 25 Öy. I 7, 13.

^DHapaiulla : Bo 2392 + Bo 2727 II 18.

^DHuwašanna : KUB XXXIV 100 3.

^DIyaya : KUB XII 2 Ay. III 7.

^DIyarri : KUB VII 24 IV 6; XII 2 Öy. I 22; HT 14 8.

^DIru : KUB XXXVIII 16 Öy. 4.

^DMelku : KUB XII 2 Öy. I 20; XXXVIII 16 Öy. 9.

^DPentaruḫši : KUB XII 2 Öy. I 12, II 15, Ay. IV 12.

^DPirwa : Bo 6222, 10; 647/f sağ kn. 2-3.

^DPurilimi : KUB XII 2 Ay. III 22; HT 14 4.

^DŠanḫupiya : Bo 2392 + Bo 2727 II 16.

^DŠulinkatti : Bo 871 + Bo 2616 II 12, 13.

^DTelipinu : Bo 871 + Bo 2616 II 17, 18; Bo 2392 + Bo 2727

II 14.

^DWašezzili : KUB XXXII 82 7.

^DZaḫpuna : KUB XXVIII 89 Öy. I 13.

^DZawalli : 376/t Öy. (?) 10.

^DVII. VII^{bl} : KUB XX 48 Öy. I 9; Bo 3294 Öy. II 10.

Dağ Tanrıları :

HUR.SAG Auwara : KBo II 1 Öy. II 10.

HUR.SAG Daḫa : 261/t 2-4.

KUR Katala : KUB XXXVIII 28 Öy. 6.

HUR.SAG Šaluwanta : KBo II 1 Ay. III 13.

HUR.SAG Šuwara : KBo II 1 Ay. III 34; Ay. IV 17.

HUR.SAG Tarlipanta : KBo II 1 Öy. IV 18.

HUR.SAG Te [...] : 729/u Öy. 7.

HUR.SAG Uttaliya : KUB XII 2 Ay. III 11.

Pınar Tanrıları :

TUL Hapuriyata : KBo II 1 Öy. II 33.

TUL Šinaraši : KBo II 1 Öy. II 11.